

Proměny české krajiny

Anotace:

Žáci na základě analýzy leteckých snímků krajiny v pohraničí porovnají rozdílné přístupy zacházení se zemědělskou krajinou u nás a v sousedních zemích. Poznají jak hloubku a závažnost změn, ke kterým došlo v důsledku kolektivizace v 50. letech 20. století a následného extenzivního hospodaření, tak problematiku polistopadové transformace v zemědělství. To vše jim umožní uvědomit si, jak je důležité šetrně a udržitelně zacházet s krajinou, na kterou čím dál více doléhají dopady klimatické změny, na něž ale nejsme adekvátně připraveni.

Vzdělávací cíle:

- Žák si zapamatuje základní fakta o změně vlastnictví a zacházení se zemědělskou krajinou v období kolektivizace v 50. letech a v době politické a ekonomické transformace po r. 1989.
- Žák porozumí hloubce a závažnosti změn, jež venkov a jeho obyvatele v minulosti postihl, a nutnosti jejich řešení.
- Žák aplikuje svoje znalosti z historie na vysvětlení problematiky zacházení s krajinou v Česku.
- Žák uvede souvislosti mezi stavem české krajiny a odolností krajiny vůči klimatické změně.

Čas:

- 45 minut / 90 minut v delší verzi

Verze na 45 minut pracuje s videem, 90minutová verze k videu přidává i práci s texty.

Věk:

- 15 – 19 let

Zařazení do předmětů:

- dějepis, zeměpis, biologie/přírodopis, občanská výchova/základy společenských věd

Klíčová témata:

- kolektivizace, ekonomická a politická transformace, zemědělství, odolnost krajiny, biodiverzita, udržitelnost

Pomůcky:

- dataprojektor a připojení k internetu pro promítání videa
- papíry
- psací potřeby
- vytištěné mapy českého pohraničí (příloha č. 1) – volitelné
- PC/mobilní telefony s internetovým připojením pro žáky pro práci s mapy.cz a vyhledávání dalších informací – volitelné
- vytištěné texty o kolektivizaci (příloha č. 2) – jen v 90minutové verzi
- vytištěné texty o stavu krajiny (příloha č. 3) – volitelné, jen v 90minutové verzi

Postup:

1. KOMPARACE LETECKÝCH MAP POHRANIČÍ (10 minut v obou verzích)

Promítněte žákům letecké snímky pohraničních oblastí (viz příloha č. 1) a nechte je porovnat krajinu u nás a u našich sousedů. Snímky lze také vytisknout a nechat žáky pracovat s několika mapami v menších skupinách.

Žákům můžete pokládat tyto otázky:

- V čem se liší zemědělská krajina v pohraničí v jednotlivých státech?
- Je pro tyto rozdíly vysvětlení v rozdílném geografickém rázu krajiny? (rozdílný terén, meandr řek, pohoří, osídlení aj.)
- Pokud ne, čím mohou být viditelné rozdíly v krajině způsobeny?
- Mohou tyto rozdíly souviset se způsobem zacházení s krajinou? Jak?

Po diskuzi žákům sdělte, jaké části ČR a sousedních zemí na leteckých snímcích viděli.

Fotografie zachycují tyto hranice:

- Česko a Německo (Bavorsko) = Všeruby

- Česko a Německo (Bavorsko a Sasko) = Ašsko

Na snímku je patrný rozdíl v zacházení s krajinou i na území bývalé SRN a NDR. Jejich bývalá hranice je dodnes v krajině patrná rozdílem velikosti polí. Na jih od hranice (SRN) se hospodařilo soukromě (malá polička) a na severu (NDR) převažovalo zemědělství státní či družstevní (velkokapacitní a monokulturní).

- Česko a Rakousko = Slavonice, Hatě, České Velenice

- Česko a Polsko = Osoblažsko, Vidnava

I když má Česko a Polsko podobnou komunistickou minulost, 3/4 půdy zůstaly v Polsku navzdory snaze tamních komunistů v rukou soukromých hospodářů. Rozdíl ve výměře polí na obou stranách hranice je tedy rovněž markantní.

- Slovensko a Rakousko = Malacky

Zkoumaná problematika je patrná v celé bývalé ČSSR, včetně přetrvávající praxe. Proto je zde pro zajímavost a komparaci uveden i tento příklad.

TIP: Podobné snímky můžete sami připravit dle svých preferencí nebo lokace školy pomocí webové stránky www.mapy.cz. Na stránce si dohledejte zvolenou pohraniční oblast, přepněte na režim „Z letadla“ (vlevo nahoře), pak klikněte na tlačítko „Nástroje“ (vpravo dole) a vyberte „Stáhnout jako obrázek“. Můžete také žáky nechat přímo v hodině dohledat další příklady na internetu a nechat je tak rozdílnost velikosti polí verifikovat.

2. EXKURZ DO HISTORIE: KOLEKTIVIZACE (10 minut / 30 minut v delší verzi)

Řekněte žákům, že se podíváte do historie, na kořeny současných problémů české zemědělské krajiny.

Pusťte žákům část dokumentu Krajina v tísní, který je dostupný online zde: <https://www.youtube.com/watch?v=UTjww7oUoM>, konkrétně od času 24:53 po 29:04.

Po zhlédnutí ukázky položte žákům následující otázky:

- *Jaké období 20. století ukázka popisuje?*
- *Jak se změnil ráz krajiny v souvislosti s nucenou kolektivizací na počátku 50. let?*
- *Proč došlo ke scelení (sloučení) polí a rozorání mezí?*
- *V čem byl tento proces kolektivizace problematický a negativní pro samotnou krajinu a zacházení s ní?*
- *Jaké důsledky kolektivizace můžeme v krajině vidět dodnes?*

Pokud se žáci ostýchají mluvit v celé skupině, můžete je nechat sdílet nejprve ve dvojicích a až poté v celé třídě.

90minutová verze: Problematika nucené kolektivizace se dá rozšířit o rovinu politickou a sociální. Rozdejte žákům do dvojic texty (viz příloha č. 2), každý žák ve dvojici čte jiný text (buď A, nebo B). Řekněte žákům, aby si při čtení podtrhávali části textu, které považují za důležité. Následně nechte žáky, aby si text prošli podruhé a z podtržených částí vybrali klíčové informace. Ty si pak vzájemně sdílejí ve dvojicích a rozvíjejí spolu diskuzi. Pokud nechcete pracovat s texty, promítněte žákům krátký dokument (9 minut) o kolektivizaci, jejích důsledcích a represi, který jim ukáže hloubku, jakou kolektivizace zasáhla do života československých občanů, i závažné změny, které se udály v krajině. Dokument je dostupný zde: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2425960-kolektivizace-zmena-venkov-a-postihla-statistice-lidi-zacala-pred-70-lety>.

Na závěr aktivity ved'te diskuzi v celé třídě o kolektivizaci a jejích dopadech jak na českou krajinu, tak na životy lidí. Můžete položit například tyto otázky:

- *Jaké změny znamenala kolektivizace pro vesnici a český venkov v rovině politické, hospodářské, sociální, rodinné atd.?*
- *Kolik lidí bylo kolektivizací a souvisejícími represemi zasaženo?*
- *Jak kolektivizace probíhala, jaké represe obyvatelstvu přinesla?*

Je-li to vhodné, zeptejte se žáků, zda má někdo rodinnou zkušenost s kolektivizací či vyvlastněním majetků a zda chce sdílet příběh své rodiny.

3. EXKURZ DO HISTORIE: OD LISTOPADU 1989 DO SOUČASNOSTI (10 minut / 20 minut v delší verzi)

Pusťte žákům další část dokumentu Krajina v tísní, který je dostupný online zde: <https://www.youtube.com/watch?v=UTjww7oUOoM>, konkrétně od času 29:05 až po 31:41.

Po zhlédnutí položte žákům následující otázky, odpovědi je nechte nejprve zpracovat v menších skupinách a pak společně shrňte:

- *Co podstatného se ve vztahu k zemědělské krajině událo po listopadu 89?*
- *Jakými způsoby byl vrácen vyvlastněný majetek majitelům či jejich potomkům a jak s ním většinou naložili?*
- *Jak moc byl „návrat ke kořenům“ úspěšný a v jakém ohledu se jej nepodařilo zcela naplnit?*
- *Proč je česká zemědělská půda pořád v tak špatném stavu? Jaké užívané zemědělské postupy půdu dále znehodnocují?*

90minutová verze: Po zhlédnutí videa a zodpovězení otázek zadejte žákům úkol dohledat na internetu další informace k tomu, proč je česká zemědělská půda a krajina v tak špatném stavu – jaké užívané zemědělské postupy a jaké zásahy v krajině ji dále znehodnocují. Pokud nemáte přístup k internetu, dejte žákům přečíst text z přílohy č. 3, kde tyto informace mohou také dohledat.

4. ČESKÁ KRAJINA A KLIMATICKÁ ZMĚNA (10 minut / 20 minut v delší verzi)

Nyní položte žákům nejprve otázky a nechte je se o nich pobavit jen ve dvojicích či menších skupinách, odpovědi si mohou zapisovat na papír:

- *V jakém stavu je naše krajina dnes a jaká rizika jí hrozí v souvislosti s klimatickou změnou?*
- *Jakým dalším negativním dopadům měnícího se klimatu bude muset naše krajina čelit?*
- *Jak lze negativní dopady klimatické změny na naši krajinu minimalizovat?*

Poslední část dokumentu Krajina v tísní: <https://www.youtube.com/watch?v=UTjww7oUOoM>, pusťte v čase od 40:13 do 42:20 a v návaznosti na to sdílejte odpovědi na otázky uvedené výše.

90minutová verze: Po zhlédnutí videa řekněte studentům, aby se pokusili ve skupinách navrhnout nástroje a řešení, jak u nás zlepšit zacházení se zemědělskou krajinou či jak ekologicky hospodařit, aby byla naše krajina připravenější a odolnější vůči klimatické krizi. Pro své návrhy mohou hledat oporu na internetu.

Můžete pak žákům položit následující otázky:

- *Jaké vlastnosti by zemědělská půda měla mít, aby byla odolná vůči dopadům klimatické změny?*
- *Jaké jsou vhodné zemědělské postupy, které podporují zadržování vody v krajině, přirozenou biodiverzitu, omezují erozi půdy či podporují schopnost půdy ukládat oxid uhličitý?*

5. REFLEXE – PĚTILÍSTEK (5 minut / 10 minut v delší verzi)

Zadejte žákům vytvořit pětilístek na téma „odolnost české krajiny vůči klimatické změně“, postup pětilístku je následující:

1. řádek – jedním slovem vyjádři téma _____
2. řádek – dvěma slovy napiš vlastnosti tématu _____
3. řádek – třemi slovy zaznamenej děj _____
4. řádek – čtyřmi slovy napiš větu/slogan _____
5. řádek – jedním slovem proved' shrnutí tématu _____

Dobrovolníci mohou své pětilístky přečíst nahlas, také z nich můžete utvořit „tichou galerii“ na konec hodiny, kdy jednotlivé pětilístky rozmístíte do kruhu a žáci si je postupně v tichosti projdou a samostatně přečtou.

90minutová verze: Věnujte závěrečné reflexi více času.

Více o metodě Pětilístku naleznete zde: <https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/1752/file/p-t-l-stek.pdf>

Tipy na další práci:

1. Pokud se chcete ještě více ponořit do historie a prozkoumat kořeny problémů české krajiny a českého venkova, věnujte se např. následujícím tématům:
 - Pozemková reforma po r. 1919, článek: <https://pardubice.rozhlas.cz/jak-slechta-v-cechach-prisla-o-pudu-6029894>
 - Vysídlení Němců a příchod novousedlíků, články: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/mnozi-plakali-celou-noc-pred-75-lety-z-caly-transporty-nemcu-z-ceskoslovenska> a <https://vltava.rozhlas.cz/pojd-s-nami-budvat-pohranici-z-knihy-andrease-wiedemanna-nemeckeho-historika-8113002>
 - „Ochranné“ pásmo a vylidnění kolem železné opony, článek: https://www.lidovky.cz/domov/svedectvi-muze-ktery-bydlel-u-zelezne-opony.A180105_174734_ln_domov_rsa
 - Rozdílný přístup ke kolektivizaci v komunistickém Polsku, článek: <https://ekolist.cz/cz/publicistika/priroda/jake-dopady-mela-kolektivizace-zemedelstvi-v-minulem-stoleti-na-evropske-prirode-ni-bohatstvi>
2. Zadejte žákům za úkol dohledat na internetu, jak se v poslední době změnila legislativa ČR ohledně velikostí zemědělských pozemků a vyplácení dotací a prozkoumejte reakce různých aktérů na tuto změnu.
3. Zhlédněte celý dokument Krajina v tísni: <https://www.youtube.com/watch?v=UTjww7oUOoM>
4. Navažte lekcí „Jak uzdravit naši krajinu“ nebo lekcí „Mokřady – řešení pro měnící se klima?“, které naleznete na stránce: <https://ucimoklimatu.cz/>. Obě lekce se věnují řešení klimatické změny a ozdravení české krajiny.

Infobox:

Články shrnující hlavní témata lekce:

Konec nekonečných lánů řepky. Zemědělci budou muset obří pole rozdělit, jinak nedosáhnou na dotace: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/konec-nekonecných-lanu-repky-zemedelci-budou-muset-obri-pole-rozdelit-jinak-nedosahnou-na-dotace-81584>

Země, která se zbavila noční mûry: <https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20190420/281887299707278>

Autor výukové lekce:

Miroslav Pešek; Gymnázium Jana Keplera, Učitelé za klima, z. s.

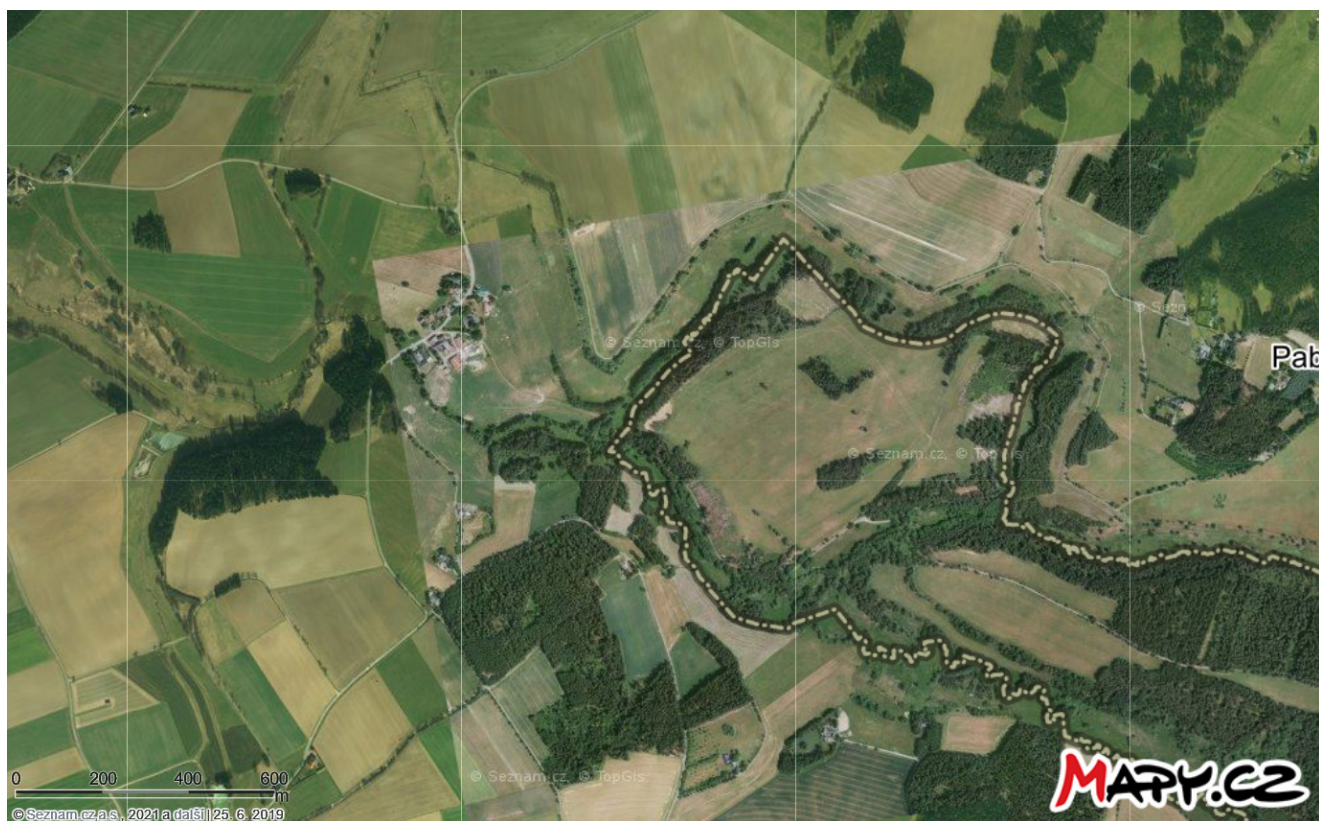
Přílohy:

Příloha č. 1 – Letecké snímky

Příloha č. 2 – Rozšiřující texty k tématu kolektivizace

Příloha č. 3 – Rozšiřující text ke stavu české krajiny

Ašsko:

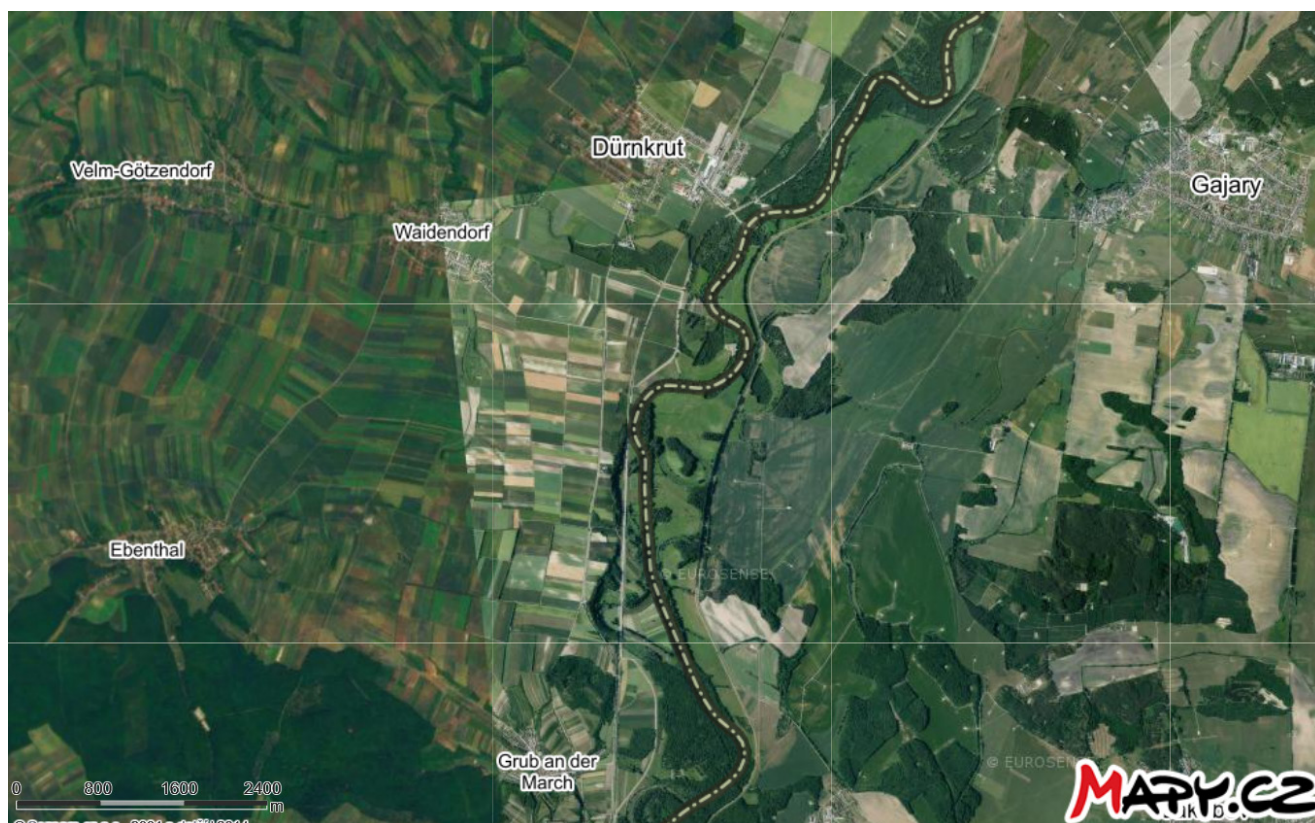
České Velenice:

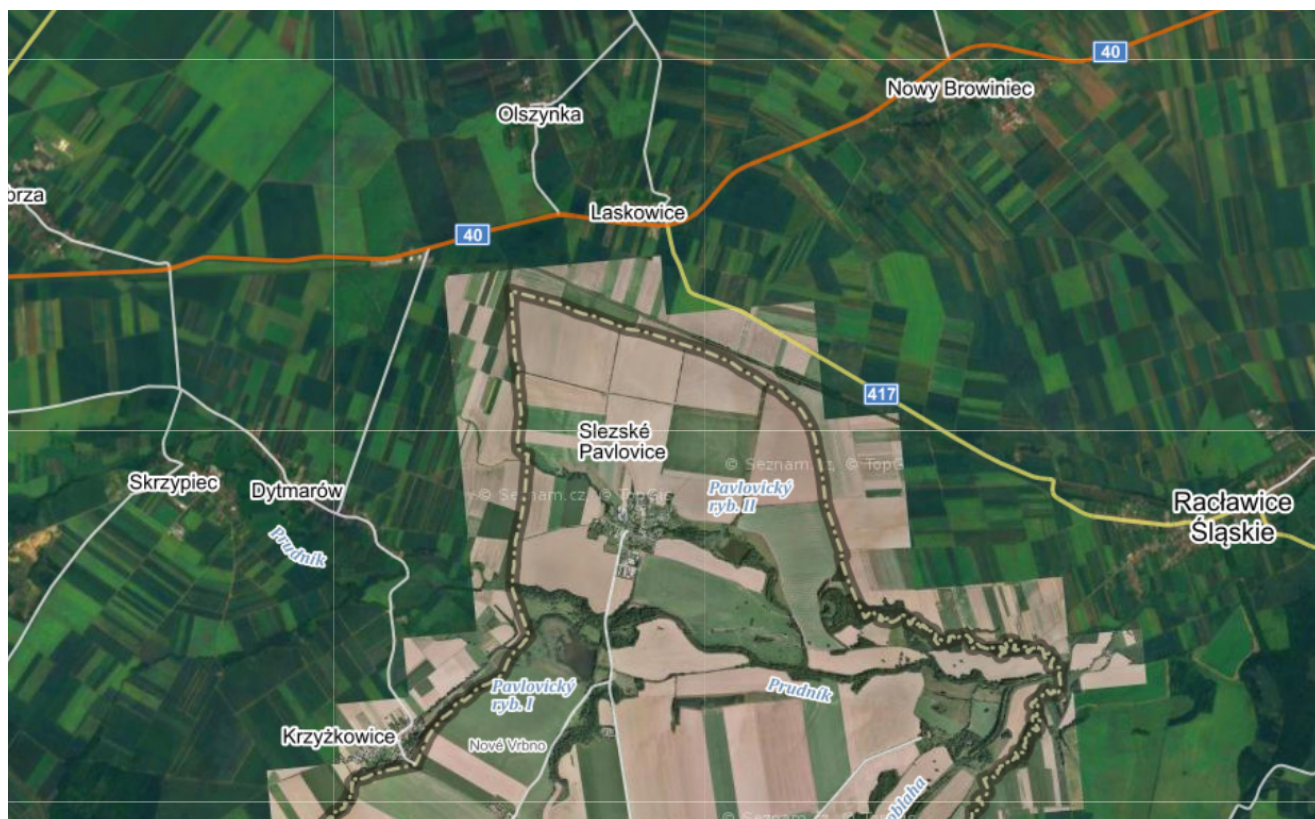
Hatě:

Malacky:

Osoblažsko:

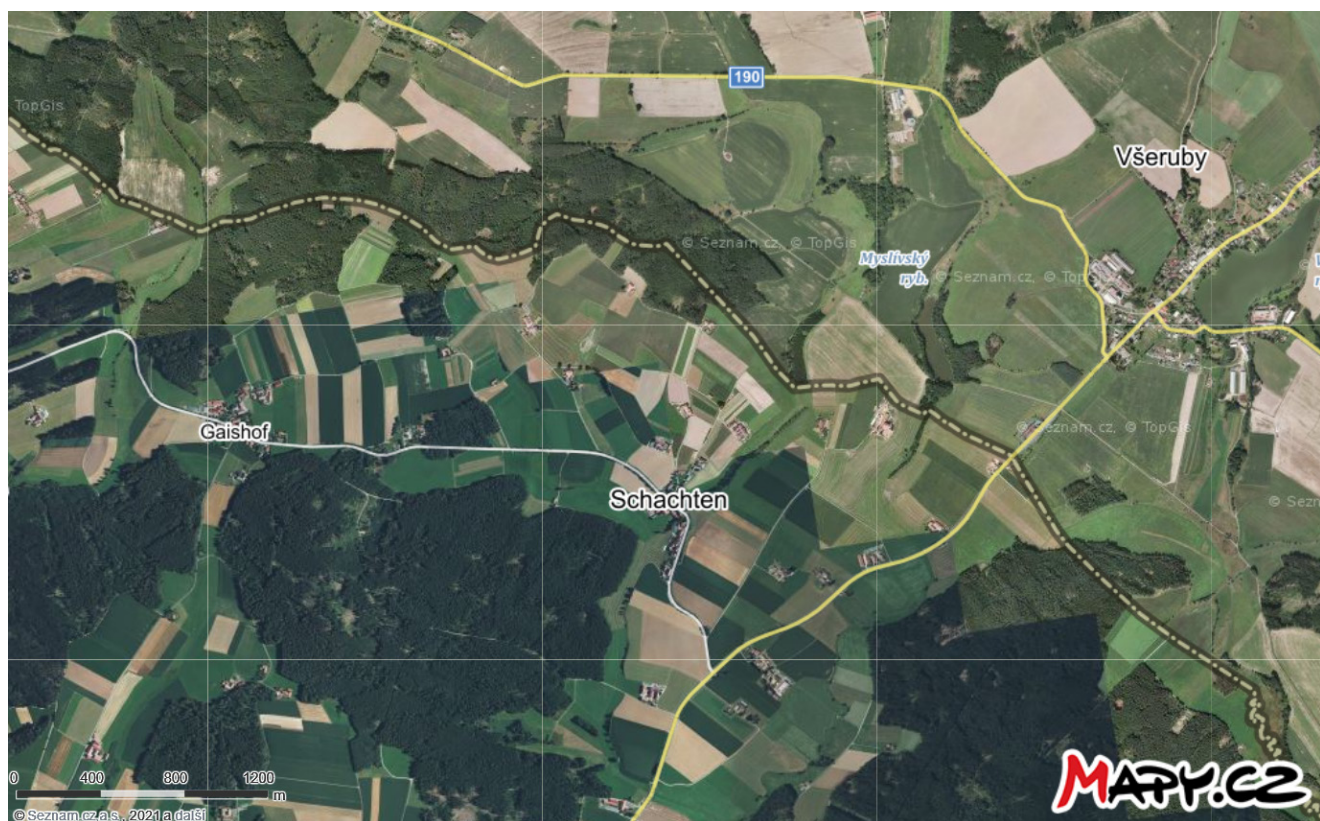
Slavonice:

Vidnava:

Všeruby:

A: KOLEKTIVIZACE ZMĚNILA VENKOV A POSTIHLA STATISÍCE LIDÍ. ZAČALA PŘED 70 LETY

Ideu kolektivizace – čili zániku soukromého zemědělství – převzali českoslovenští komunisté od Sovětského svazu, kde ji provedli na většině území v letech 1928 až 1937. Doprovázely ji popravy a deportace, násilné odebírání obilí lidem vedlo k hladomoru.

V Československu začala kolektivizace brzy po převratu v únoru 1948. Do té doby přitom komunisté tvrdili, že k ní nedojde, partajní ministr zemědělství Július Ďuriš ji ale ve skutečnosti připravoval. „Jedno z hlavních hesel, se kterým KSČ vyhrála volby v květnu 1946, bylo to, že slibovala půdu v rámci pozemkové reformy a zároveň ujišťovala zemědělce a živnostníky o tom, že soukromé hospodaření a podnikání bude zachováno. Tyto sliby potom samozřejmě dodrženy nebyly,” připomíná historik Jiří Urban z Ústavu pro studium totalitních režimů.

V únoru 1949 byl schválen zákon o jednotných zemědělských družstvech (JZD). První rok probíhalo združstevňování zvolna, přestože již v dubnu vyjeli mezi zemědělce propagandisté, kteří přesvědčovali ke vstupu do družstev. Dobrovolně do nich vstupovali převážně jen nemajetní lidé bez půdy. Po roce existovala jen necelá třicítka družstev na sedmi tisících hektarech polností. S nezájmem sedláků se komunistické orgány rozhodly bojovat po svém – nevybíravým nátlakem. Na konci nejvýraznější kolektivizační etapy v roce 1953 již existovalo přes šest a půl tisíce JZD spravujících více než dva miliony hektarů zemědělské půdy. Totalitní moc používala k náboru sedláků celou řadu donucovacích prostředků. Soukromě hospodařícím rolníkům stát například předepisoval vysoké povinné dodávky obilí, masa a dalších produktů. Za jejich nesplnění jim hrozilo zabavení zásob, nucené výmlaty, peněžité tresty i vězení.

Největším vlastníkův režim půdu zkonfiskoval a vystěhoval je do pohraničí, kde museli pracovat jako dělníci na státních statcích. Zlomit odpor sedláků se snažil i provokacemi Státní bezpečnosti a následnými zinscenovanými procesy, jejichž výsledkem byly mnohaleté tresty nucených prací i tresty smrti.

Od srpna 1950 do března 1951 takto bylo potrestáno téměř 50 tisíc zemědělců. Ačkoli propaganda hlásala boj proti „vesnickým boháčům“, osm z deseti odsouzených vlastnilo půdu jen o rozloze do 20 hektarů.

Částečnou nápravu majetkových křivd přinesly až polistopadové restituce, mnoho bezpráví však zůstalo dodnes neodčiněno. Naprostá většina strůjců násilné kolektivizace zůstala nepotrestána. Dopady morálních i materiálních škod, ztráty vztahu k půdě a celkového rozvratu venkova jsou patrné na české vesnici dodnes.

ZDROJ:

Kolektivizace změnila venkov a postihla statisíce lidí. Začala před 70 lety. ČT 24 [online]. Česká televize, 21. 3. 2018 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2425960-kolektivizace-zmenila-venkov-a-postihla-statisice-lidi-zacala-pred-70-lety>

B: MEZE

Kamenné masivní mezníky, příkopy, křoviny, pěšiny apod. zřetelně po desetiletí oddělovaly nejen pole, ale s nimi i různé způsoby obhospodařování půdy a často rozporné zájmy jednotlivých vlastníků.

Katastrální mapy se po léta neustále měnily i v souvislosti s probíhající první pozemkovou reformou a dalšími hospodářskými úpravami půdy za první republiky. Stále však v realitě i kvůli chybějícím zákonným úpravám převládala rozptýlená políčka nevhodných tvarů se špatným přístupem a obtížným užitím mechanizace.

Tento stav se začal zásadně měnit až po druhé světové válce, kdy došlo v návaznosti na retribuční dekrety prezidenta Edvarda Beneše k přerozdělení zkonfiskované půdy Němců, Maďarů a zrádců. Posléze byla konfiskovaná půda v držení velkostatků i menších statkářů nejprve přerozdělena ve prospěch malých a středních rolníků a pak do vlastnictví státních statků a prvních předchůdců jednotných zemědělských družstev.

Již při scelování pozemků pro první státní statky došlo k nevhodným zásahům do krajiny. Skutečné vyvrcholení tohoto destruktivního přístupu k venkovské krajině představovalo násilné rozorávání mezí na počátku 50. let a vytváření velkých lánů pro potřeby JZD vyšších typů. Rozorávání mezí a polních cest mělo být vrcholem myšlenky kolektivního hospodaření v boji proti „vesnickým boháčům“ a ostatním „škůdcům“, kteří lpí na soukromém vlastnictví. Od společné rostlinné výroby na scelených lánech byl už jen krůček ke kýženému dovršení socialistického typu hospodaření. Z hlediska užití mechanizace bylo scelování obdělávaných ploch účelné i potřebné.

Politicky motivované rozorávání mezí však nezohledňovalo možné negativní ekologické následky. Při scelování zmizely tisíce hektarů přírodní vegetace, byly vykáceny desítky kilometrů stromořadí apod. Půda byla vystavena větrné i vodní erozi se všemi dalšími důsledky: poklesem bonity půdy, snižováním výnosů, znečištěním vodních zdrojů zejména dusíkatými umělými hnojivy, zanášením toků a nádrží. Scelování polí, likvidace mezí, cest i drobných sakrálních památek a s tím spojený tlak na přejmenování krajiny (likvidace pomístních názvů), to vše se výrazně promítlo nejen do podoby krajiny, ale též do charakteru venkovského společenství. Spolu se zásahem do krajiny byl proveden i zásah do paměti a tradic českého venkova.

ZDROJ:

Meze. Ústav pro studium totalitních režimů [online], 2015 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/citanka-kolektivizace/zdruzstevnovani/meze/>

DEVASTACE KRAJINY, LESŮ A ZEMĚDĚLSKÉ PŮDY POKRAČUJE

Velkými lány, dědictvím socialistického zemědělství, se české zemědělství liší od vyspělých zemí západní Evropy. Ukazuje to i porovnání velikostí farem v tuzemsku a Evropské unii. Zatímco průměrná rozloha na farmu v České republice je 133 hektarů, průměr EU je 15 hektarů. Podíl zemědělských podniků s rozlohou obhospodařované půdy vyšší než 100 hektarů v Česku činí 19,3 procenta oproti pouhým 2,7 procenta v celé EU.

Stav zemědělské krajiny v ČR:

- Půda ohrožená vodní erozí: 54 %
- Půda vysoce ohrožená okyselením: 62 %
- Půda ohrožená utužením: 49 %
- Roční ztráta půdy: 21 mil. tun ornice
- Pokles početnosti ptáků zemědělské krajiny 33 % oproti roku 2000
- Úbytek hmyzu o zhruba 75 % za poslední tři desetiletí

Zdroj: Hnutí Duha a Česká společnost ornitologická

Vzhledem k poloze České republiky, která leží na hlavním evropském rozvodí, jsou jediným zdrojem vody pro naše území republiky dešťové či sněhové srážky. Jejich zadržení vegetací a především půdou (tj. jejich retence) jsou klíčové pro její další osud v naší krajině. Horní vrstva půdy funguje totiž jako houba absorbující vodu – 100 cm silná povrchová vrstva půdy na ploše 1 km² dokáže potenciálně zadržet 300 000 m³ vody. Všeobecný pokles retence vody v krajině je výsledkem nevhodného hospodaření v krajině za uplynulých 70 let, kdy kromě scelování pozemků došlo k úplnému odstranění či výraznému poškození retenčních struktur krajiny, kterými jsou např. louky, remízky, nivy řek a lesní porosty. Např. od roku 1948 do konce 80. let bylo na území ČR rozoráno na 270 000 ha luk a pastvin, 145 000 ha mezí (což odpovídá délce 800 000 km), 120 000 km polních cest, 35 000 hájků, lesíků, remízků a bylo odstraněno na 30 000 km liniové zeleně (větrolamy, aleje...). Na 1/7 plochy ČR bylo navíc vybudováno meliorační zařízení (1,1 milion ha polí) a tyto pozemky tak záměrně odvodněny a převedeny na zemědělskou půdu. Zemědělská půda zaujímala v roce 2014 více než polovinu území České republiky, orná půda pak tvořila 38 % území našeho státu, což je více než běžný průměr ostatních evropských států. Lesních porostů máme sice v současnosti 2x více než za doby Marie Terezie, ale jejich nevhodná skladba s převahou smrkových monokultur k retenci vody v krajině také moc nepřispívá.

Retenci vody v krajině nepomáhají ani regulacemi degradovaná koryta řek a potoků, jejichž dna jsou nadměrně zahloubená a mnohdy opevněná betonem.

ZDROJE:

Konec širých lánů v Čechách? Venkov čeká velká změna. BusinessInfo.cz [online], 24. 10. 2019 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.businessinfo.cz/clanky/konec-sirych-lanu-v-cechach-venkov-ceka-velka-zmena>

Rulík, M., Nováček, P.: A je to v suchu. Pavel Nováček [online], 1. 9. 2018 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://pavelnovacek.eu/articles/a-je-to-v-suchu/>

Zdroje:

Kolektivizace změnila venkov a postihla statisíce lidí. Začala před 70 lety. ČT 24 [online]. Česká televize, 21. 3. 2018 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2425960-kolektivizace-zmenila-venkov-a-postihla-statisice-lidi-zacala-pred-70-lety>

Konec širých lánů v Čechách? Venkov čeká velká změna. BusinessInfo.cz [online], 24. 10. 2019 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.businessinfo.cz/clanky/konec-sirych-lanu-v-cechach-venkov-ceka-velka-zmena>

Kotecký, V.: Země, která se zbavila noční mŕy. Lidové noviny, 20. 4. 2019. Mafra, a. s. Dostupné na stránkách Press reader: <https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20190420/281887299707278>

Krajina v tísní [online]. Režie Petr Jančárek, 21. 3. 2020 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=UTjww7oUOoM>

Mapy.cz [online]. Seznam.cz, a.s. 1996–2021 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: www.mapy.cz

Meze. Ústav pro studium totalitních režimů [online], 2015 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/citanka-kolektivizace/zdruzstevnovani/meze/>

Rambousková, M.: Konec nekonečných lánů řepky. Zemědělci budou muset obří pole rozdělit, jinak nedosáhnou na dotace. Seznam Zprávy [online], 26. 10. 2019 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/konec-nekonecnych-lanu-repky-zemedelci-budou-muset-obri-pole-rozdelit-jinak-nedosahnou-na-dotace-81584>

Rulík, M., Nováček, P.: A je to v suchu. Pavel Nováček [online], 1. 9. 2018 [cit. 18. 11. 2021]. Dostupné z: <https://pavelnovacek.eu/articles/a-je-to-v-suchu/>

Materiál vznikl za finanční podpory Evropské komise a České rozvojové agentury a Ministerstva zahraničních věcí České republiky v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR.

Za obsah materiálu nese odpovědnost organizace Člověk v tísní, o.p.s. Informace zde uvedené nejsou oficiálním stanoviskem Evropské unie a Ministerstva zahraničních věcí České republiky.

